

Сяргей Запрудскі (Мінск)
Стаўленне да некаторых інавацый
беларускай літаратурнай мовы
(паводле дадзеных сацыялінгвістычнага апытання) [1]

Апублікавана: *Studia Białorutenistyczne*. 2. Redakcja: Rysard Radzik, Michał Sajewicz. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. С. 303–327.

1. Уводзіны

Як і многія іншыя славянскія мовы, на працягу апошніх 15 гадоў беларуская літаратурная мова зведала дынамічнае ўнутранае развіццё, якое ў значнай меры было абумоўлена прычынамі экстралінгвістычнага характару. Новыя грамадска-палітычныя рэаліі спарадзілі ў моўным ужыванні такія з’явы, якія яшчэ нядаўна кваліфікаваліся як маргінальныя або ўвогуле былі немагчымыя. Працэсы апошніх гадоў спрыялі істотнаму абнаўленню сучаснай беларускай мовы.[2] Новыя моўныя з’явы адразу ж сталіся заўважанымі, яны даволі шырока абмяркоўваліся і абмяркоўваюцца як у навуковым друку, так і публікай.

Найбольш вядомым феноменам моўнага развіцця гэтых гадоў было аднаўленне ў Беларусі ці перанясенне на яе тэрыторыю з заходніх беларускіх эмігранцкіх асяродкаў правапіснай сістэмы 1918 года, якая ў савецкай Беларусі перастала ўжывацца ў 1933 годзе. У канцы 80-ых – першай палове 90-ых гадоў моўная рэформа 1933 года даволі жорстка крытыкавалася – перадусім, журналістамі і пісьменнікамі; у друку нярэдка выказваліся меркаванні аб неабходнасці вяртання да дарэформавага правапісу, так званай “тарашкевіцы”.

Аднак у цяперашняй сітуацыі правапісныя супярэчнасці ў значнай ступені страцілі сваю вастрыву. Створаная ў жніўні 1993 года Дзяржаўная камісія па ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы (працавала па верасень 1994 года) не ўнесла ніякіх зменаў у сучасны беларускі правапіс. На працягу 1997 – 1998 гадоў у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі былі падрыхтаваны і ў 1999 годзе апублікаваны “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (праект новай рэдакцыі)”, якія ўяўляюць сабой дапрацаваную версію правапіснага кодэкса 1959 года. Праект 1999 года толькі ў мінімальнай ступені ўключыў (калі ўключыў увогуле) з’явы, што могуць быць кваліфікаваныя як рысы дарэформавай арфаграфіі. Пераважная большасць сучасных друкаваных беларускіх выданняў у сваёй практыцы кіруюцца правапіснымі правіламі 1959 года.

Трохі іншая сітуацыя склалася ў сферы лексікі, словаўтварэння і, часткова, марфалогіі. Пры тым, што апошнія лексікаграфічныя кодэксы, падобна да правапіснага праекта 1999 года, амаль ніяк не адлюстроўваюць моўнай дынамікі апошніх гадоў, у рэальным ужыванні некаторыя лексічныя і словаўтваральныя інавацыі набылі значнага пашырэння, сталі даволі папулярнымі.

У цэлым у дачыненні да ацэнкі нормаў беларускай літаратурнай мовы ў асяроддзі беларускай інтэлігенцыі сфарміраваліся 2 падыходы. Згодна з першым, беларуская літаратурная мова павінна быць істотна абноўлена; прыхільнікаў такога падыходу называюць “рэфарматарамі” (Bieder 1996:115) або, згодна з удакладненнем нядаўняга часу, прадстаўнікамі нацыянальна-рэфармісцкага руху (Bieder 2003:369). Паводле другога падыходу, такое абнаўленне не лічыцца патрэбным, паколькі кадыфікацыя 30 – 80-ых гадоў адпавядала моўнаму развіццю. Прыхільнікаў такога падыходу называюць “традыцыяналістамі” або “антырэфарматарамі” (Bieder 1996:115; Бідэр 1998:7) ці, паводле нядаўняга ўдакладнення, прадстаўнікамі русафільскай плыні (Bieder 2003:369). [3]

У апошнія гады мы сталі сведкамі некалькіх моўных дыскусій, у якіх актыўна ўдзельнічалі мовазнаўцы. У працэсе гэтых дыскусій адбывалася вострае, часам бескампраміснае сутыкненне думак. Спрэчкі выклікала акурат пашырэнне ў узусе новых моўных з’яў. Асабліваю ўвагу прыцягнулі, бадай, словы *апавед* і *выстава*, якія абмяркоўваліся неаднаразова. Наконт правамернасці ўжывання дадзеных слоў у беларускай мове за апошні час выказаліся мовазнаўцы І.Лепешаў, М.Абабурка, А.Лукашанец, А.Падлужны, А.Баханькоў, П.Сцяцко, П.Шуба, Г.Кулеш, Л.Кацапаў, нелінгвісты П.Ермашкевіч, Ул.Жыгімонт, У.Ягорычаў і іншыя асобы. У працэсе абмеркавання розныя людзі па-рознаму кваліфікавалі дадзеныя словы. Калі, напрыклад, для А.Баханькова (1992), П.Шубы (1997:66), Г.Арцямёнка (2001:147) і Л.Кацапава (2002) слова *выстава* з’яўляецца запазычаннем з польскай мовы, то Л.Шакуном (1997:122), П.Сцяцко (1994:31-33) і А.Бардовічам і інш. (2000:80) яно разглядаецца на ўласнай, беларускай глебе (як утварэнне ад дзеяслова *выставіць* або ад назоўніка *выстаўка*).[4] Адпаведна, быўшы кваліфікаваным як паланізм, слова *выстава* лічыцца недапушчальным для ўжывання ў беларускай мове (А.Баханькоў, П.Шуба, Л.Кацапаў). Калі ж *выстава* трактуецца як уласнае ўтварэнне, то яно не выклікае прэчанняў і лічыцца прымальным (П.Сцяцко).[5]

Раскалыханаму ўжыванню апошніх гадоў мы абавязаны наяўнасцю некалькіх вострых ацэнак сітуацыі з боку некаторых мовазнаўцаў. Параўн.:

“у канцы ХХ ст. беларуская літаратурная мова аказалася ў стане расплыўчатасці і размытасці яе нормаў... у галіне словазмянення, словаўтварэння і словаўжывання адхіленні ад літаратурных нормаў набылі масавы характар” (Падлужны 1997:74,79); “радыё, тэлебачанне, газеты і часопісы адзін перад адным стараюцца не захаваць усталяваныя нормы, а назнарок расхістаць іх; кожная рэдакцыя, ігнаруючы і слоўнікі, і нарматыўныя граматыкі, лічыць сябе кампетэнтнай уводзіць свае ўласныя нормы... Літаратурная мова фактычна вынішчана.” (Шуба 1998:218).

У лінгвістычных дыскусіях прагучала слова “хаос”, а таксама зроблена папярэджанне, што існуючае ўжыванне “робіць мову маларазумелай для значнай часткі насельніцтва” і фарміруе негатыўнае стаўленне да беларускай мовы (Падлужны 1996:184).[6]

Цікава адзначыць, што ў працэсе дыскусій розныя лінгвісты выкарыстоўваюць апеляцыі да моўнага ўжывання з рознымі мэтамі. Для адных мовазнаўцаў інавацыі ў моўным узусе выступаюць як (пераважна, дадатковы) аргумент у іх доказах абгрунтаванасці выкарыстання таго або

іншага слова ў беларускай мове. Адпаведна, лічыцца, што, напрыклад, лексемы *выстава*, *выступовец* і інш. добрыя ў беларускай мове не толькі таму, што яны адлюстроўваюць народнае словаўтварэнне, але і таму, што яны ўжываюцца ў сучасным друку (П.Сцяцко). Для другой часткі мовазнаўцаў факт з’яўлення ў узусе нетрадыцыйнага ўжывання выступае як (таксама дадатковы) доказ занадта пашыраных адхіленняў ад “правільнага” ўжывання ранейшых часоў. Адпаведна з такім падыходам, словы *выстава*, *імпрэза*, *напой* і інш. дрэнныя не толькі таму, што яны з’яўляюцца паланізмамі, але і таму, што яны ўжываюцца ў сучасным друку (П.Шуба). З прычыны абмежаванага грамадскага выкарыстання беларускай мовы ў сваіх спрэчках адносна кадыфікацыі тых або іншых формаў толькі нямногія лінгвісты рызыкуюць апеляваць адзіна ці, прынамсі, пераважна да моўнага узусу. У сітуацыі шырокага выкарыстання ў беларускім грамадстве расійскай мовы і існавання інтэнсіўнай расійска-беларускай інтэрферэнцыі пры такім падыходзе заўсёды захоўвалася б небяспека кадыфікаваць формы, якія стваралі б уражанне “сапсаванай” (расійскім уплывам) беларускай мовы. З гэтай і іншых прычын у дзейнасці беларускіх лінгвістаў мінулага стагоддзя заўсёды быў моцны прэскрыптыўны чыннік, які, аднак, ствараў спецыфічную сітуацыю ў працэсе “нормапрымянення”. [7] Пры такім (г.зн. у пэўнай ступені не ўзгодненым з узусам) падыходзе лінгвісты заўсёды былі змушаны арыентавацца не толькі на сістэмныя з’явы ў беларускай мове, але і на пераважную ідэалагічную тэндэнцыю свайго часу. Аднак, адпавядаць “генеральнай тэндэнцыі” свайго часу было няпроста, бо беларускаму моўнаму развіццю ў XX ст. былі ўласцівы крутыя павароты. [8] З другога боку, адкрытая арыентацыя на любую (“беларусіфікацыйную”, “русіфікацыйную” або “паланізацыйную”) тэндэнцыю спараджала незадавальненне ў асяроддзі тых карыстальнікаў мовай, якія дадзеную канкрэтную тэндэнцыю не прымалі. Гэтая акалічнасць правакавала ўнутрымоўныя канфлікты ў будучыні.

Акрамя таго, пры арыентаванай на прэскрыптыўнасць кадыфікацыі многае можа залежаць ад таго, хто будзе гэтай кадыфікацыяй займацца.

2. Метад

Для таго, каб высветліць стаўленне да некаторых спрэчных з’яў сучаснай беларускай мовы, намі была падрыхтавана спецыяльная анкета. Мэтай даследавання было выявіць, наколькі асвоенымі з’яўляюцца некаторыя інавацыі апошніх гадоў, устанавіць меркаванні рэспандэнтаў адносна магчымай кадыфікацыі такіх формаў.

2.1. Рэспандэнты

Анкета пашыралася ў 2001 годзе сярод выкладчыкаў кафедры гісторыі беларускай мовы і сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (БДУ, 20 чалавек), выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта (БДПУ, 21 чалавек), студэнтаў БДУ (спецыяльнасць “беларуская мова і літаратура”, 18 чалавек) і Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта (МДЛУ, спецыяльнасць “англійская і беларуская мовы”, 25 чалавек), кіраўнікоў раённых арганізацый горада Мінска Партыі камуністаў беларускай (ПКБ, 16 чалавек), членаў сойма Беларускага народнага фронту (БНФ, 35 чалавек), журналістаў газеты “Звязда” (16

чалавек) і членаў Беларускай асацыяцыі журналістаў (БАЖ, 11 чалавек). Выбарка складала 162 рэспандэнты.[9]

Умоўна выбарка можа быць падзелена на 3 часткі: “беларусісты”, палітыкі і журналісты.

Група беларусістаў (уключыла выкладчыкаў і студэнтаў) была цікавая для нас тым, што яна складаецца з людзей, якім даводзілася асэнсоўваць сфармуляваныя ў анкеце пытанні па абавязку сваёй (будучай) прафесіі. Аднак, у той час, як кантынгент выкладчыкаў БДУ і БДПУ быў у значнай ступені падобны[10], дзве групы студэнтаў істотна адрозніваліся паміж сабой. Калі сярод праанкетаваных у БДУ студэнтаў 44 % засведчылі, што яны (вельмі) добра ведаюць беларускую мову, то сярод студэнтаў МДЛУ такія склалі толькі 24 %. У групе студэнтаў БДУ 50 % засведчылі, што яны (вельмі) часта карыстаюцца беларускай мовай, а яшчэ 50 % сцвердзілі, што яны карыстаюцца беларускай мовай часам. Сярод студэнтаў МДЛУ адпаведныя лічбы складалі 8 і 64 %. У той час, як сярод студэнтаў БДУ 78 % прызналі сябе носьбітамі беларускай мовы, у групе студэнтаў МДЛУ гэта зрабілі толькі 48 %.

Групу выкладчыкаў можна лічыць экспертнай. Менавіта ў гэтай групе сутыкаемся з найлепшым веданнем беларускай мовы.[11] У рамках гэтай групы знаходзяцца людзі, якія могуць непасрэдным чынам уплываць (і ўплываюць) на кадрыфікацыю, складаючы лексікаграфічныя і граматычныя даведнікі або папулярызуючы свае погляды падчас лінгвістычных дыскусій. Погляды выкладчыкаў-беларусістаў з БДУ і БДПУ на розныя канкрэтныя праблемы развіцця беларускай мовы часам істотна адрозніваюцца ад падыходаў, адлюстраваных у працах Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі, – установы, якая з’яўляецца найбольш аўтарытэтай у справах моўнай кадрыфікацыі.[12]

Кантынгент палітыкаў быў сфарміраваны такім чынам, што можна было чакаць палярных ці, прынамсі, непадобных адказаў на многія пытанні анкеты. У той час як БНФ спаўняе выразна “празаходнюю” ідэалогію, Партыі камуністаў беларускай ўласціва прарасійскай арыентацыя. У канцы 80-ых гадоў менавіта БНФ быў адным з самых актыўных ініцыятараў адраджэння беларускай мовы. Ініцыятывы вярнуць ва ўжыванне тарашкевіцу таксама моцна звязаны з БНФ, пры гэтым яны амаль заўсёды атрымлівалі негатывыны водгук у асяроддзі камуністаў.[13] Адзін з самых актыўных прапагандыстаў тарашкевіцы В.Вячорка ўжо некалькі гадоў з’яўляецца лідэрам партыі БНФ.

Праанкетаваныя групы БНФ і ПКБ істотна адрозніваліся паміж сабой. Сярэдні ўзрост у групе ПКБ складаў 57 гадоў, а ў БНФ – 46. У групе БНФ 71 % назвалі роднай беларускую мову, у той час, як камуністы найчасцей выбіралі 2 варыянты: а) расійская мова (31 %) і б) беларуская і расійская мовы (31 %). У групе ПКБ беларусы складалі 69 %, у БНФ – 94 %. Групы ПКБ і БНФ істотна адрозніваліся таксама ўзроўнем ведання беларускай мовы, яе выкарыстання, працягласцю моўнага стажу і інш.

Група журналістаў цікавая тым, што яна складалася з людзей, якія адпаведна са спецыфікай сваёй дзейнасці павінны асабліва цаніць выяўленчыя магчымасці мовы – магчыма, нават на шкоду яе нарматыўнасці. Рэспандэнты газеты “Звязда” і БАЖ найбольш істотна адрозніваліся

узростам і прадеклараваным веданнем мовы. Сярэдні ўзрост праанкетаваных супрацоўнікаў “Звязды” складаў 42 гады, а ў БАЖ – 31. У газеце “Звязда” толькі 69 % супрацоўнікаў палічылі, што яны (вельмі) добра ведаюць беларускую мову.

Сярэдні ўзрост рэспандэнтаў быў роўны 37-мі гадам. Жанчыны складалі ў выбарцы 54.3 %. 60 % рэспандэнтаў пазначылі ў якасці сваёй роднай беларускую мову. (Яшчэ 21.3 % назвалі роднымі беларускую і расійскую мовы, а 11.3 % – расійскую і беларускую.) 61.1 % рэспандэнтаў ацанілі сваё веданне беларускай мовы як добрае, а яшчэ траціна – як сярэдняе. Больш за 90 % рэспандэнтаў, згодна з іх самаатэстацыяй, часта або часам карыстаюцца беларускай мовай, аднак носьбітамі беларускай мовы прызнала сябе меншая частка (79.6 %). Больш за палову рэспандэнтаў з’яўляюцца носьбітамі беларускай мовы больш за 15 гадоў, кожны пяты – ад 5 да 10 гадоў, а 8.6 % рэспандэнтаў – да 5 гадоў.

Праанкетаваныя групы выкладчыкаў ва ўніверсітэтах і супрацоўнікаў газеты “Звязда” не адлюстроўваюць цалкам меркаванняў гэтых калектываў, паколькі наша апытанне ахапіла не ўсіх супрацоўнікаў гэтых устаноў.

2.2 Апытальнік

Анкета складалася з 27 пытанняў, з іх 19 былі прысвечаны высвятленню стаўлення рэспандэнтаў да некаторых інавацый беларускай літаратурнай мовы 90-х гадоў у іх процістаўленні традыцыйным, замацаваным лексікаграфічнымі і граматычнымі кодэксамі, ужыванням. У прыватнасці даследавалася стаўленне да лексем *выстава*, *гарбата*, *лецішча*, *тэлефанаваць*, *функцыянаваць*, *напой*, *імпрэза*, *апавед*, *ангельскі*, *выступовец*, *улётка*, *каментаваць*, *даследнік*. Таксама вывучаліся адносіны да формаў з канчаткам *-аў* тыпу *лініяў*, *кнігаў* назоўнікаў жаночага роду ў родным склоне множнага ліку, да націску ў некаторых прыметніках (*выходны дзень*, *праёзны білет*) і дзеепрыметніках (*напісаны*, *сказаны*), да правапісу і вымаўлення слова *кампутар* / *камп’ютэр* / *камп’ютар* і да націску назоўніка *пасяджэнне* / *пасэджанне*. [14] У шэрагу выпадкаў (*выстаўка* / *выстава*, *гарбата* / *чай*, *званіць* / *тэлефанаваць*, *улётка* / *лістоўка*) уключаныя ў анкету пытанні дэманстравалі сутыкненне ў беларускай мове ўсходніх і заходніх уплываў. [15]

Толькі асобныя з пералічаных лексем фіксуюцца ў лексікаграфічных працах. Напрыклад, слова *гарбата* пададзена ў ТСБМ, аднатомным Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы 1996 года (далей – ТСБЛМ-96) і ў Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы 1999 года (далей – ТСБЛМ-99) – з паметай “устарэлае”. Слова *лецішча* зафіксавана ў ТСБЛМ-96 і ТСБЛМ-99, але толькі як дублет да слова *дача*. Слова *тэлефанаваць*, *функцыянаваць* і *выступовец* (але не *выступоўца*) фіксуюцца ў апошніх расійска-беларускіх слоўніках Інстытута мовазнаўства як адпаведнікі расійск. *телефонировать*, *функционировать* і *выступающий*, але адсутнічаюць у ТСБЛМ-96 і ТСБЛМ-99, дзе прыведзены формы *тэлефаніраваць* і *функцыяніраваць*. (У ТСБЛМ-96 і ТСБЛМ-99 адсутнічае як форма *выступовец*, так і *выступаючы*.) Слова *даследнік* пададзена ў двухтомным Беларуска-рускім слоўніку 1988 – 1989 гадоў, а таксама ў ТСБЛМ-96 і ТСБЛМ-99 са значэннем ‘чалавек, які праводзіць дослед’.

Гэтыя ж слоўнікі ў якасці нарматыўных падаюць формы *выхадны* (дзень), *камп'ютэр*, *пасяджэнне*.

Формы дзеепрыметнікаў тыпу *напісаны*, *сказаны* не фіксуюцца ў беларускіх граматыках [16], а канчатак *-аў* назоўнікаў жаночага роду ў родным склоне множнага ліку лічыцца значна менш пашыраным, чым формы з нулявой флексіяй.

Уключаныя ў анкету пытанні ўяўляюць сабой толькі нязначную частку існуючых у сучаснай беларускай мове інавацыйных з'яў.[17] Адбіраючы лексемы для ўключэння ў анкету, мы імкнуліся мінімізаваць тыя выпадкі, калі прапанаваныя словы маглі б па-рознаму пісацца – згодна з правіламі тарашкевіцы або паводле нормаў прынятага правапісу.[18] Улічваючы падзел схільнасцяў рэспандэнтаў адносна правапісу, тэкст анкеты мы склалі такім чынам, што ў ім зусім не сустракаліся лексемы, напісанне якіх згодна з правіламі тарашкевіцы і сучаснага правапісу адрознівалася б. Жаданнем схаваць ад рэспандэнтаў уласныя схільнасці была абумоўлена і тая акалічнасць, што ў частцы пытанняў анкеты мы вынеслі на першае месца традыцыйныя ўжыванні (*выстаўка*, *дача*, *званіць*, *напітак* і інш.), а ў іншых – інавацыйныя (*імпрэза*, *выступовец*, *улётка*).

Запаўняючы анкету, рэспандэнты павінны былі падтрымаць адно з двух узаемавыключных сцверджанняў адносна прымальнасці адной з канкурэнтных формаў і непрымальнасці другой. Адпаведныя фармулёўкі выглядалі наступным чынам:

“1. Слова *выстаўка* – нарматыўнае / павінна быць нарматыўным, а слова *выстава* парушае нормы беларускай мовы.

2. Слова *выстава* – нарматыўнае / павінна быць нарматыўным, а слова *выстаўка* парушае нормы беларускай мовы”.

Амаль ва ўсіх выпадках рэспандэнты маглі таксама падтрымаць сцверджанне, згодна з якім канкурэнтныя формы прызнаваліся раўнапраўнымі. Нарэшце, ва ўсіх выпадках рэспандэнты мелі магчымасць дадаць уласнае сцверджанне (для гэтага рэзерваваўся 4-ы пункт кожнага пытання). Звычайнае пытанне анкеты мела, такім чынам, 4-кампанентную структуру. Толькі пытанне, прысвечанае формам *пасяджэнне* / *пасёджанне* было 3-кампанентным. Пытанні адносна формаў *гарбата* / *чай*, *дача* / *лецішча*, *каменціраваць* / *каментавачь*, *даследчык* / *даследнік* мелі 5-кампанентную структуру. Гэта было звязана з тым, што ў дадзеныя пытанні былі дадаткова ўведзены пункты, датычныя стылістычнага або семантычнага размежавання разгледаных формаў. У пытаннях, прысвечаных формам *дача* / *лецішча* і *каменціраваць* / *каментавачь*, прапаноўваліся сцверджанні, якія схілялі прызнаць формы *дача* і *каменціраваць* нейтральнымі, а *лецішча* і *каментавачь* – размоўнымі. У пытаннях, прысвечаных словам *гарбата* / *чай* і *даследчык* / *даследнік* прапаноўвалася семантычнае размежаванне дадзеных слоў. Лексеме *гарбата* прапаноўвалася прыпісаць значэнне '(лекавы) настой на травах, каранях, кветках', а слова *даследнік* было пададзена з тым значэннем, якое зафіксавана ў ТСБЛМ-99: 'чалавек, які праводзіць дослед'.

У 8-мі заключных пытаннях анкеты ўстанаўлівалася полава-ўзроставая прыналежнасць рэспандэнтаў, іх нацыянальнасць і родная мова,

а таксама ступень і працягласць валодання імі беларускай мовай і частата яе выкарыстання.

2.3. Працэдура

Выкладчыкі, прадстаўнікі ПКБ і БНФ запаўнялі анкеты перад або ў часе або/і пасля сваіх рабочых паседжанняў, студэнты – на занятках. Журналісты “Звязды” запаўнілі анкеты на сваіх рабочых месцах, а анкеты БАЖ пераважна былі запаўнены падчас арганізаванага асацыяцыяй семінара з удзелам рэгіянальных журналістаў у Маладэчне. Працягласць запаўнення анкет вагалася ад 20-ці хвілін да дзвюх з паловай гадзін.[19] Толькі ў выпадку журналістаў мы не прысутнічалі непасрэдна пры працэсе запаўнення анкет. Аднак людзям, якія пашыралі апытальнікі, былі дадзены выразныя інструкцыі, што зводзіла да мінімуму магчымыя агрэхі. (У прыватнасці, падчас запаўнення анкет рэспандэнтам забаранялася карыстацца любымі мовазнаўчымі даведнікамі.)[20]

3. Вынікі і абмеркаванне

Вынікі праведзенага даследавання пададзены ў табліцы.

	ВЫКЛ.	СТУД.	ПКБ	БНФ	ЖУРН.	УСЯГО
колькасць анкет	41	43	16	35	27	162
выстаўка	2.5	16.3	68.8		11.1	13.7
<i>выстава</i>	55.0	67.4	<u>31.3</u>	91.4	59.3	64.6
абодва	40.0	16.3		8.6	29.6	21.1
<i>гарбата</i>	<u>17.1</u>	20.9	18.8	68.6	40.7	33.3
чай	2.4	7.0	62.5			8.6
семант.	36.6	55.8	18.8	14.3	33.3	34.6
абодва	41.5	16.3		17.1	22.2	22.2
дача	4.9	9.3	81.3	2.9	7.4	13.6
<i>лецішча</i>	19.5	18.6		71.4	40.7	32.1
стыліст.	51.2	51.2	12.5	17.1	25.9	35.8
абодва	24.4	18.6	6.3	5.7	25.9	17.3
званіць		2.3	31.3			3.7
<i>тэлефанаваць</i>	<u>30.0</u>	48.8	56.3	71.4	48.1	49.7
абодва	70.0	46.5	12.5	25.7	51.9	45.3
<i>функцыянаваць</i>	97.4	46.3	<u>20.0</u>	88.2	65.4	68.8
функцыяніраваць		26.8	66.7		19.2	16.9
абодва	2.6	26.8	13.3	5.9	7.7	11.7
напітак	29.3	15.4	80.0	5.7	11.1	22.3
<i>напой</i>	29.3	35.9	<u>20.0</u>	85.7	51.9	46.5
абодва	41.5	48.7		8.6	37.0	31.2

<i>імпрэза</i>	4.9	4.8		51.4	29.6	18.8
мерапрыемства	26.8	45.2	100.0	2.9	18.5	31.9
абодва	56.1	47.6		40.0	51.9	44.4
расказ	9.8	16.7	60.0	5.9	11.1	15.7
<i>аповед</i>	24.4	45.2	<u>6.7</u>	79.4	44.4	43.4
абодва	61.0	35.7	13.3	8.8	40.7	35.2
англійскі	78.0	35.7	100.0	5.9	51.9	49.1
<i>ангельскі</i>	7.3	33.3		85.3	22.2	32.7
абодва	14.6	31.0		8.8	25.9	18.2
<i>выступовец</i>	65.0	35.7		82.9	70.4	56.0
выступаючы	15.0	45.2	86.7	2.9	7.4	25.8
абодва	7.5	14.3	13.3	11.4	7.4	10.7
<i>улётка</i>	10.3	7.0		82.9	48.1	30.6
лістоўка	53.8	69.8	93.8	2.9	33.3	47.5
абодва	33.3	23.3	6.3	14.3	18.5	21.3
каменціраваць	25.6	27.9	81.3		26.9	26.4
<i>каментаваньне</i>	41.0	30.2	<u>12.5</u>	91.4	53.8	48.4
стыліст.	28.2	23.3		8.6	15.4	17.6
абодва	5.1	18.6	6.3		3.8	7.5
даследчык	52.5	51.2	75.0	31.4	42.3	48.1
<i>даследнік</i>	<u>5.0</u>	7.0	12.5	25.7	23.1	13.8
семант.	25.0	34.9		31.4	23.1	26.3
абодва	17.5	7.0	12.5	8.6	11.5	11.3
станцый	60.0	76.7	81.3	14.7	38.5	53.5
<i>станцыяў</i>	<u>12.5</u>	18.6	18.8	73.5	46.2	33.3
абедзве	27.5	4.7		8.8	15.4	12.6
<i>кнігаў</i>	<u>2.6</u>	9.5	25.0	72.7	37.5	27.3
кніг	71.8	85.7	75.0	18.2	37.5	59.1
абедзве	25.6	4.8		9.1	25.0	13.6
выхадны	82.1	86.0	81.3	29.4	56.0	67.5
<i>выходны</i>	<u>7.7</u>	9.3	18.8	38.2	36.0	20.4
абедзве	10.3	2.3		32.4	4.0	10.8
напісаны	40.0	20.9	81.3	17.1	34.6	33.1
<i>напісаны</i>	35.0	60.5	<u>18.8</u>	74.3	46.2	50.6
абедзве	22.5	16.3		8.6	15.4	14.4

<i>кампутар</i>	12.2	9.3	<u>6.3</u>	85.7	40.0	31.3
камп'ютэр	24.4	25.6	37.5	2.9	8.0	18.8
<i>камп'ютар</i>	58.5	62.8	56.3	11.4	52.0	48.1
пасяджэнне	60.0	30.2	56.3	20.0	36.0	39.0
<i>пасёджанне</i>	<u>32.5</u>	65.1	43.8	68.6	44.0	52.2

Заўвагі: У табліцы не прыводзяцца дадзеныя па апошніх пунктах кожнага пытання, якія былі зарэзерваваны для ўласных дапісак рэспандэнтаў. Для зручнасці ў карыстанні інавацыйныя формы ў табліцы выдзелены *курсівам*, максімальна высокія адказы – **тлустым шрыфтам**, мінімальныя – падкрэслены. Замест адказаў, роўных 0, ужыты пропускі.

Апытанне дало магчымасць зрабіць наступныя назіранні.

3.1. Многія інавацыйныя формы атрымалі значнае адабрэнне сярод рэспандэнтаў. У якасці адзіна магчымых найбольш былі падтрыманы формы *функцыянаваць* (68.8 %), *выстава* (64.6), *выступовец* (56), *пасёджанне* (52.2), *напісаны* (50.6), *тэлефанаваць* (49.7), *каментавачь* (48.4), *напой* (46.5). Калі ж улічыць і тыя адказы рэспандэнтаў, згодна з якімі прымалася таксама выкарыстанне дзвюх канкурэнтных формаў, то паслядоўнасць прыхільнасцяў будзе выглядаць наступным чынам: *тэлефанаваць* (94.7 %), *выстава* (85.7), *апавед* (78.6), *напой* (77.7), *выступовец* (66.7), *напісаны* (65), *імпрэза* (63.2).[21]

У якасці адзіна магчымых некаторыя формы былі падтрыманы рэспандэнтамі ў нязначнай ступені, гэта: *даследнік* (13.8 %), *імпрэза* (18.8), *выходны* (20.4), *кнігаў* (27.3), *улётка* (30.6), *кампутар* (31.3). Калі ж узяць пад увагу адказы, паводле якіх выкарыстанне інавацыйных формаў лічылася непрымальным нават у якасці варыянтнага, то “індэкс непрыхільнасці” будзе выглядаць так: *выходны* (68.8), *кнігаў* (59.1), *станцыяў* (54.1), *ангельскі* (49.1), *даследнік* (48.7), *улётка* (48.1).

3.2. ПКБ vs. БНФ

Як і чакалася, прадстаўнікі ПКБ і БНФ нярэдка ацэньваюць інавацыі апошніх гадоў процілеглым чынам. У той час, як рэспандэнты БНФ кваліфікуюць новыя з’явы пераважна станоўча, у групе ПКБ зазвычай пераважаюць адмоўныя ацэнкі. Калі прымаць пад увагу інавацыі, якія прызнаюцца адзіна магчымымі, то найбольшая розніца ў групах ПКБ і БНФ фіксуецца па наступных моўных з’явах: *ангельскі* (0 % – ПКБ, 85.3 % – БНФ), *кампутар* (6.3 vs. 85.7), *выступовец*, *улётка* (0 vs. 82.9), *каментавачь* (12.5 vs. 91.4), *апавед* (6.7 vs. 79.4), *лецішча* (0 vs. 71.4), *функцыянаваць* (20 vs. 88.2), *напой* (20 vs. 85.7).

Камуністы лічаць зусім недапушчальным ужываць у беларускай мове словы *імпрэза* і *ангельскі*, а лексемы *лецішча*, *выступовец* і *улётка*, на думку некаторых рэспандэнтаў з групы ПКБ, могуць выкарыстоўвацца ў беларускай мове, але поруч са словамі *дача*, *выступаючы* і *лістоўка*.

Цікавымі з’яўляюцца выпадкі, калі, з аднаго боку, падтрымка інавацыйных з’яў у групе камуністаў сягае даволі значнага ўзроўню або, з другога, нейкія інавацыі слаба падтрымліваюцца рэспандэнтамі БНФ. Як

адзіна магчымыя найбольшае адабрэнне ў групе ПКБ атрымалі формы *тэлефанаваць* (56.3), *пасёджанне* (43.8), *выстава* (31.3), *кнігаў* (25). У групе БНФ найменшую падтрымку як адзіна магчымыя атрымалі формы *даследнік* (25.7), *выходны* (38.2), *імпрэза* (51.4).[22]

У межах усёй выбаркі рэспандэнты з ПКБ і БНФ звычайна займаюць крайнія пазіцыі, але існуе некалькі адступленняў ад гэтай заканамернасці. У шэрагу выпадкаў выкладчыкі больш скептычна, чым камуністы, ацэньваюць неабходнасць кадыфікацыі некаторых інавацыйных з'яў у якасці адзіных нарматыўных. Гэта датычыцца такіх формаў як *гарбата*, *тэлефанаваць*, *даследнік*, *станцыяў*, *кнігаў*, *выходны*, *пасёджанне*. З другога боку, адна з інавацыйных формаў (дзеяслоў *функцыянаваць*) у групе выкладчыкаў знайшла нават большую падтрымку, чым у групе БНФ.

3.3. Выкладчыкі vs. студэнты.

Меркаванні выкладчыкаў і студэнтаў найбольш істотна адрозніваюцца ў ацэнках як адзіна магчымых наступных формаў: *функцыянаваць* (97.4 – выкладчыкі, 46.3 – студэнты), *ангельскі* (7.3 vs. 33.3), *пасёджанне* (32.5 vs. 65.1), *выступовец* (65 vs. 35.7), *напісаны* (35 vs. 60.5).

Цікава, што прыведзеная вышэй розніца ў ацэнках выкладчыкаў і студэнтаў утварылася дзякуючы перадусім студэнцкай групе з МДЛУ. Студэнты з МДЛУ, з аднаго боку, значна менш прыхільныя, чым іх калегі з БДУ, да магчымай безумоўнай кадыфікацыі формаў *функцыянаваць* (33.3 у МДЛУ vs. 64.7 у БДУ) і *выступовец* (25 vs. 50). З другога боку, яны больш прыхільна ставяцца да магчымай безумоўнай кадыфікацыі формаў *ангельскі* (50 у МДЛУ vs. 11.1 у БДУ) і *напісаны* (76 vs. 38.9). (Прыхільнасць у групе студэнтаў БДУ да формаў тыпу *напісаны* фактычна збліжаецца з адпаведным паказчыкам у групе выкладчыкаў.) Толькі ў адным з пяці выпадкаў значная розніца ў паказаннях выкладчыкаў і студэнтаў стварылася дзякуючы спецыфічнай схільнасці студэнтаў БДУ, якія больш прыхільна, чым іх калегі з МДЛУ ацэньваюць патрэбу безумоўнай кадыфікацыі формы *пасёджанне* (77.8 vs. 56).

3.4. Выкладчыкі БДУ vs. выкладчыкі БДПУ

У цэлым адказы педагогаў БДУ і БДПУ даволі падобныя. Аднак у шэрагу выпадкаў выкладчыкі БДПУ больш скептычна ў параўнанні з іх калегамі з БДУ ставяцца да патрэбы кадыфікаваць як адзіна магчымыя некаторыя інавацыйныя формы. Так, ніхто з выкладчыкаў БДПУ не выказаўся за безумоўную падтрымку формаў *улётка* і *выходны*, у той час як у БДУ так зрабілі 4 і 3 чалавекі адпаведна. У БДУ за безумоўную кадыфікацыю формы *гарбата* выказаліся 30 % выкладчыкаў, а ў БДПУ – толькі 5 %. За форму *лецішча*: 30 % у БДУ vs. 10 % у БДПУ. За форму *тэлефанаваць*: 50 % у БДУ vs. 10 % у БДПУ. За форму *напой*: 45 % у БДУ vs. 14 % у БДПУ.

Толькі ў асобных выпадках (формы *пасёджанне*, *станцыяў*) выкладчыкі БДПУ ў большай ступені ў параўнанні з іх калегамі з БДУ схільны да безумоўнай кадыфікацыі інавацыйных формаў.

3.5. Студэнты БДУ vs. студэнты МДЛУ

Акрамя пунктаў, адзначаных у раздзеле 3.3, найбольш істотная розніца назіраецца ў наступных пунктах анкеты.

Форма *кампутар*: 0 % безумоўнай падтрымкі ў БДУ vs. 16 % у МДЛУ. *Напой*: 53 % vs. 23 %. *Аповед*: 67 % vs. 29 %. *Тэлефанаваць*: 67 % vs. 36 %.

3.6. Выкладчыкі vs. журналісты

Меркаванні выкладчыкаў і журналістаў даволі часта значна адрозніваюцца. Найбольш істотная розніца фіксуецца ў ацэнцы як адзіна магчымых наступных формаў: *улётка* (10.3 – выкладчыкі, 48.1 – журналісты), *кнігаў* (2.6 vs. 37.5), *станцыяў* (12.5 vs. 46.2), *выходны* (7.7 vs. 36.0), *кампутар* (12.2 vs. 40), *імпрэза* (4.9 vs. 29.6), *гарбата* (17.1 vs. 40.7), *лецішча* (19.5 vs. 40.7), *аповед* (24.4 vs. 44.4), *даследнік* (5.0 vs. 23.1), *ангельскі* (7.3 vs. 22.2). У шэрагу выпадкаў (*імпрэза*, *ангельскі*) меркаванні выкладчыкаў збліжаюцца з поглядамі рэспандэнтаў з групы ПКБ, часам, як ужо зазначалася, нават перавышаючы іх сваёй кансерватыўнасцю. З другога боку, меркаванні журналістаў часам даволі блізкія да ацэнак з групы БНФ, што асабліва выяўна відаць пры параўнанні з БНФ групы БАЖ.

3.7. Журналісты “Звязды” vs. журналісты БАЖ

Розніца ў схільнасцях журналістаў “Звязды” і сяброў БАЖ найбольш выяўна назіраецца ў наступных пунктах анкеты. *Гарбата*: 18.8 % безумоўнай падтрымкі ў “Звяздзе” vs. 72.7 % у БАЖ. *Лецішча*: 12.5 % vs. 81.8 %. *Ангельскі*: 6.3 vs. 45.5. *Каментаваць*: 25 vs. 100. *Выходны*: 13.3 vs. 70. *Напісаны*: 20 vs. 81.8. *Кампутар*: 14.3 vs. 72.7.

3.8. “Традыцыйныя” беларускамоўныя vs. “новыя” беларускамоўныя

У літаратуры заўважана, што ў параўнанні з людзьмі, для якіх беларуская мова з’яўляецца першай, асобы з няпершай беларускай мовай часцей арыентуюцца на варыянт беларускай літаратурнай мовы, набліжаны да граматыкі Б.Тарашкевіча (Лукашанец 2000:73). Паколькі тарашкевіца з’яўляецца своеасаблівым “інавацыйным” варыянтам, то можна дапускаць, што людзі з няпершай беларускай мовай таксама будуць больш лаяльна ставіцца да інавацый апошняга часу ўвогуле ў параўнанні з асобамі, для якіх беларуская мова з’яўляецца першай засвоенай.[23]

Сярод колькасна большых кантынгентаў (выкладчыкаў, студэнтаў, прадстаўнікоў БНФ і журналістаў) мы выдзелілі асобныя групы рэспандэнтаў, якія: а) з’яўляюцца носьбітамі беларускай мовы менш за 10 гадоў і б) з’яўляюцца носьбітамі беларускай мовы больш за 15 гадоў. Першыя былі ўмоўна названы “новымі” беларускамоўнымі, другія – “традыцыйнымі” беларускамоўнымі. Першых аказалася 38 чалавек, другіх – 67. Такая працэдура дала магчымасць зрабіць наступныя назіранні.

“Новыя” беларускамоўныя рэспандэнты, папраўдзе, значна больш станоўча ставяцца да ідэі выкарыстоўваць у якасці адзіных нарматыўных некаторыя інавацыйныя з’явы. Напрыклад, усе новыя беларускамоўныя прыхільна ставяцца да безумоўнай кадыфікацыі формы *выстава*. У дачыненні да гэтай формы цалкам станоўча ставяцца 100 % новых беларускамоўных у групе выкладчыкаў і 75 % новых беларускамоўных у групе журналістаў, у той час як сярод традыцыйных беларускамоўных у групе выкладчыкаў адпаведная лічба складае 42.9 %, а сярод традыцыйных беларускамоўных у групе журналістаў – 47.1 %.

Аднак зусім процілеглая карціна ў дачыненні да формы *тэлефанаваць*. Даволі нечакана усе групы новых беларускамоўных рэспандэнтаў менш прыхільна ставяцца да патрэбы безумоўнай кадыфікацыі гэтай лексемы ў параўнанні з традыцыйнымі беларускамоўнымі рэспандэнтамі. Так, напрыклад, сярод новых беларускамоўных у групам выкладчыкаў і журналістаў да безумоўнай кадыфікацыі слова *тэлефанаваць* схіляюцца 14.3 % і 25 % рэспандэнтаў, у той час як сярод традыцыйных беларускамоўных выкладчыкаў і журналістаў адпаведныя лічбы складаюць 39.3 % і 58.8 %.

У цэлым на падставе падзелу рэспандэнтаў на “традыцыйных” і “новых” складана выявіць якую-небудзь устойлівую заканамернасць. У большасці выпадкаў розныя групы рэспандэнтаў да розных з’яў ставяцца парознаму.

Так, “новыя” беларускамоўныя журналісты і члены БНФ больш схільныя да безумоўнай кадыфікацыі формаў *гарбата* і *лецішча* ў параўнанні з іх “традыцыйнымі” калегамі – аднак гэтага ж нельга сказаць пра новых беларускамоўных у групам выкладчыкаў і студэнтаў. Новыя беларускамоўныя выкладчыкі прадэманстравалі даволі высокую ступень падтрымкі формаў тыпу *станцыяў* у параўнанні з традыцыйнымі беларускамоўнымі выкладчыкамі (42.9 % vs. 6.9 %), а вось у выпадку з журналістамі сітуацыя фактычна процілеглая: 0 % падтрымкі сярод новых беларускамоўных vs. 62.5 % падтрымкі сярод традыцыйных беларускамоўных.

3.9. Выпадкі, калі выбарам з’яўляецца варыянтнасць

Беларускай мове ўласціва значная варыянтнасць на розных узроўнях, і гэтая акалічнасць даволі крытычна ацэньваецца некаторымі беларускімі лінгвістамі.[24] Для функцыянальна слабых моў прынцыпова важным з’яўляецца мець выразныя, пажадана без моцнай варыянтнасці, нормы літаратурнай мовы, інакш можа ставіцца пад сумненне нават само яе існаванне.[25] Між тым штучнае скарачэнне варыянтнасці ў кадыфікацыйных працах можа мець вынікам замацаванне нормаў, занадта адарваных ад узусу або, што не намнога лепш, нормаў, тэндэнцыйна арыентаваных на нейкую адну традыцыю.

Наша даследаванне паказала, што ў многіх выпадках рэспандэнтам цяжка выбраць нейкую адну з канкурэнтных формаў і яны далучаюцца да меркавання, згодна з якім раўнапраўны статус у мове могуць мець абедзве формы. Прызнанне раўнапраўнасці дзвюх канкурэнтных формаў з’яўляецца (асабліва для мовазнаўцаў) у пэўным сэнсе “капітуляцыяй” перад цяжкасцямі, яно дадатковы раз сведчыць аб разгалінаванай варыянтнасці, уласцівай сучаснай беларускай мове.

Асабліва талерантнай у дачыненні да варыянтнасці паказала сябе група выкладчыкаў. Так, дапускаюць, што ў беларускай мове могуць адначасова ўжывацца словы *званіць* і *тэлефанаваць* 70 % выкладчыкаў, *расказ* і *аповед* – 61, *імпрэза* і *мерапрыемства* – 56.1, *гарбата* / *чай* і *напітак* / *напой* – 41.5, *выстаўка* і *выстава* – 40.

Студэнты найбольш часта схіляліся да прызнання варыянтнасці, адказваючы на пытанні адносна формаў *напітак* / *напой* (48.7 %), *імпрэза* / *мерапрыемства* (47.6), *званіць* / *тэлефанаваць* (46.5). Для журналістаў

найбольш складанымі аказаліся выпадкі з формамі *званіць / тэлефанаваць*, *імпрэза / мерапрыемства* (51.9), а таксама *расказ / апавяд* (40.7).

За выбарам “двайной” нормы стаіць, падобна, як рэальная складанасць развязаных пытанняў, так і даволі добрае (у выкладчыкаў) або, наадварот, недастаткова добрае (у камуністаў) веданне канкрэтных праблем. Здаецца сімптаматычным, што рэспандэнты з групы БНФ і, асабліва, камуністы значна радзей, чым выкладчыкі, студэнты і журналісты, звярталіся да “выратавальнага кола” варыянтнасці. Далучанасць да гэтых палітычных партый, несумненна, спрыяе фарміраванню даволі пэўнага погляду на некаторыя моўныя з’явы.

3.10. Стылістычнае і семантычнае размежаванне

Значная колькасць рэспандэнтаў выкарысталі прапанаваныя ў апытальніку магчымасці дыферэнцыяваць формы *дача / лецішча* і *каменціраваць / каментавачь* стылістычна, а формы *гарбата / чай* і *даследчык / даследнік* – семантычна. Пры гэтым найбольшае адабрэнне атрымала прапанова размежаваць формы *дача / лецішча* (35.8 %). Гэта быў самы папулярны адказ у адпаведным пункце анкеты, які, аднак, здабыў падтрымку, блізкую да думкі, згодна з якой адзінай нарматыўнай у беларускай мове павінна лічыцца форма *лецішча* (32.1). Значную падтрымку таксама здабыла прапанова семантычна размежаваць словы *гарбата / чай* (34.6), аднак, падобна да папярэдняга выпадку, з такім падыходам канкурыруе думка, паводле якой адзінай нарматыўнай у беларускай мове павінна быць форма *гарбата* (33.3).

Найменш была падтрымана прапанова стылістычна дыферэнцыяваць формы *каменціраваць / каментавачь* (17.6), пры гэтым найбольш папулярным у адпаведным пункце анкеты было меркаванне, згодна з якім адзінай нарматыўнай у беларускай мове павінна быць форма *каментавачь* (48.4).

3.11 Выпадкі, калі рэспандэнты дадалі ўласныя прыпіскі

Найбольш каментароў і заўваг выклікалі формы *выступовец / выступаючы* (прыпіскі зрабілі 15 чалавек), *апавед / расказ* (10) і *імпрэза / мерапрыемства* (8). Прыпіскі найчасцей рабілі выкладчыкі (18 разоў), рэспандэнты з БНФ (11 разоў) і журналісты (10 разоў).

У выпадку з парай *выступовец / выступаючы* рэспандэнты найчасцей удакладнялі форму *выступовец* (якая, на іх думку, павінна выглядаць так: *выступоўца*) або прапаноўвалі форму *прамоўца*. Сярод матываў выбару, якія былі пазначаны адносна гэтага пытання анкеты, былі пададзены наступныя: “слова *выступаючы* кепскае тым, што яно супадае па форме з дзеепрыслоўем *выступаючы*” (БАЗ); “слова *выступаючы* мае нехарактэрны для беларускай мовы суфікс, але, думаю, прыжылося ў мове як нарматыўнае” (БДПУ). Тры рэспандэнты (2 з БДПУ і 1 з газеты “Звязда”) адхілілі абедзве прапанаваныя формы, аднак не падалі ніякіх альтэрнатыв.

Што да пары *расказ / апавед* рэспандэнты звычайна дадавалі форму *апавяданне* (6 выпадкаў), а таксама сцвярджалі, што словы *расказ* і *апавед* адрозніваюцца семантыкай, аднак не ўдакладнялі свайго меркавання (2 выпадкі).

У выпадку з парай *імпрэза / мерапрыемства* ўсе прыпіскі датычыліся семантычна-функцыянальнай спецыялізацыі дадзеных слоў: прызнавалася, што *імпрэза* – гэта культурнае ці не вельмі афіцыйнае мерапрыемства.

Сярод іншых выпадкаў прыпісак найбольш цікавыя наступныя: “*выстаўка* больш прывычнае” (выкладчык БДУ); “*чай* больш прывычнае” (выкладчык БДУ); “ніколі не чула слова *лецішча*” (МДЛУ); “гэтага слова ў беларускай мове ўвогуле лепей было б пазбягаць” (пра формы *функцыянаваць / функцыяніраваць*, журналіст са “Звязды”); “трэба ўтвараць словы з афіксамі, уласцівымі беларускай мове” (пра формы *выходны / выходны*, МДЛУ); “*званіць* – в дверь” (ПКБ). “*тэлефанавачь* па тэлефоне, *званіць* – у дзверы” (МДЛУ), “*званіць* можна ў званы” (БАЗ).

3.12. Выпадкі, калі інавацыі не атрымалі значнай падтрымкі

Пры тым, што вельмі многія інавацыйныя формы атрымалі значнае адабрэнне сярод рэспандэнтаў, некаторыя формы, аднак, (*даследнік, імпрэза, выходны, кнігаў, улётка, кампутар*) у якасці абавязковых былі падтрыманы ў нязначнай ступені. Коротка разгледзім гэтыя выпадкі, улічваючы наступныя прыкметы, важныя пры вызначэнні нарматыўнасці тых або іншых моўных формаў: 1. моўны узус, г.зн. масавую і рэгулярную ўжывальнасць пэўнага спосабу выказвання; 2. адпаведнасць гэтага спосабу выказвання магчымасцям сістэмы беларускай літаратурнай мовы і 3. грамадскае адабрэнне дадзенага спосабу выказвання.

Форма *даследнік* з’явілася ў беларускай мове апошнім часам як альтэрнатыва форме *даследчык* з прычыны таго, што апошняя форма нібыта парушае сістэмнасць беларускай мовы.[26] Падобна, форма *даследнік*, сапраўды, не прэрэчыць магчымасцям сістэмы беларускай літаратурнай мовы, аднак яна вельмі нязначна пашырана ў узусе і не мае шырокага грамадскага адабрэння. Супраць кадыфікацыі формы *даследнік*, несумненна, працуе тое, што форма *даследчык* не ўспрымаецца большасцю носьбітаў як русіфікаваная.

У канцы 80-ых – пачатку 90-ых гадоў, калі ўжыванне слова *мерапрыемства* стала скарачацца ў якасці элемента “навамовы”, слова *імпрэза* аказалася “ў патрэбны час на патрэбным месцы”. Сваёй слабай падтрымкай з боку рэспандэнтаў у якасці абавязковага ў нашым наследаванні форма *імпрэза* абавязана, падобна, жорсткай альтэрнатываўнай пастаноўцы адпаведнага пытання ў нашай анкеце, якое некарэктна звязвала гэта слова з семантычна нятоесным яму словам *мерапрыемства*.[27] Пра рэальна даволі вялікае адабрэнне формы *імпрэза* рэспандэнтамі сведчыць той факт, што як магчымае яно падтрымана 63.2 % удзельнікаў анкетавання. Такой падтрымцы, несумненна, спрыяе даволі шырокае выкарыстанне формы *імпрэза* ў сучасным узусе.

Насуперак адной з прыпісак у адной з анкет форма *выходны* не прэрэчыць магчымасцям сістэмы беларускай мовы.[28] Аднак поруч з нязначнай грамадскай падтрымкай слабым звязом для гэтай формы з’яўляецца яе нязначнае пашырэнне ў узусе.

Пры тым, што формы назоўнікаў жаночага роду у родным склоне множнага ліку на *-аў* (тыпу *кнігаў*) у апошні час у узусе значна пашырыліся, толькі адна чацвёртая частка рэспандэнтаў лічыць, што альтэрнатываўныя формы з нулявым канчаткам трэба прызнаць ненарматыўнымі.[29]

Ахопліваючы даволі значныя групы слоў, марфалагічныя інавацыі увогуле ўкараняюцца з большай цяжкасцю ў параўнанні з лексічнымі. Магчыма таксама, што дзякуючы працягламу школьнаму навучанню марфалагічныя правілы засвоены носьбітамі мовы лепш за лексічныя.[30] Несупярэчнасць магчымасцям сістэмы беларускай мовы і пэўнае (часам значнае) пашырэнне ў узусе не гарантуюць, аднак, формам на *-аў* моцнага грамадскага адабрэння і ў цэлым яны разглядаюцца пакуль у лепшым выпадку як магчымыя, але не абавязковыя.[31]

Нягледзячы на тое, што слова *ўлётка* не супярэчыць магчымасцям сістэмы беларускай мовы, яно, аднак, не вельмі пашырана ў узусе і не мае значнай грамадскай падтрымкі ў якасці абавязковай нормы. Падобна, дадзеная лексема да гэтай пары ў нейкай ступені маркіравана як прыналежнасць ужывання пэўных палітычных аб'яднанняў (параўн. у гэтым плане амаль поўнае непрыняцце гэтага слова ў групе ПКБ). Здаецца, аднак, што “бээнэфаўскае” кляймо ў гэтай лексемы патрохі сціраецца, сведчаннем чаго з'яўляецца даволі высокая талерантнасць да гэтай формы ў кансерватыўнай групе выкладчыкаў, 43.6 % якіх прымаюць яе выкарыстанне ў якасці абавязковай або магчымай.

“Радыкальная” інавацыя *кампутар* поруч з “памяркоўнай” інавацыяй *камп'ютар* згодна з нашым даследаваннем пакінула далёка ззаду форму *камп'ютэр*, пра якую можна сказаць, што яна адхіляецца ад агульнай тэндэнцыі ў сістэме беларускай мовы. Мы не маем колькі-небудзь дакладных дадзеных адносна перавагі якой-небудзь з гэтых формаў у узусе, аднак можна сцвярджаць, што аб'яўленае дырэктарам Інстытута мовазнаўства А.Падлужным будучае выпраўленне правапісу слова *камп'ютэр* на *камп'ютар* будзе выглядаць абгрунтаваным.

4. Заключныя меркаванні

Насуперак сцверджанням некаторых лінгвістаў адносна непрыняцця носьбітамі мовы інавацыяй апошніх гадоў наша даследаванне паказала, што папраўдзе многія інавацыі маюць значную падтрымку сярод пэўных груп карыстальнікаў беларускай мовы. Аднак ступень гэтай падтрымкі вар'іруе ад выпадку да выпадку. Акрамя таго розныя групы рэспандэнтаў ацэньваюць адны і тыя ж з'явы па-рознаму. У розных установах і арганізацыях сфарміраваліся спецыфічныя схільнасці адносна некаторых канкрэтных слоў і формаў, часам гэтыя схільнасці даволі выразна фарміруюць “моўнае аблічча” дадзеных устаноў і арганізацый. У некаторых выпадках можна з вялікай верагоднасцю сцвярджаць, што выяўленыя схільнасці моцна абумоўлены ў тым ліку ужываннем, якое склалася ў дадзеных установах і арганізацыях сярод канкрэтных груп рэспандэнтаў.[32]

Для станаўлення нормы беларускай літаратурнай мовы ў ХХ стагоддзі заўсёды асаблівае значэнне мелі яе дачыненні з нормамі расійскай літаратурнай мовы. У 30 – 80-ыя гады развіццё нормаў беларускай літаратурнай мовы было ўсё больш арыентавана на канвергенцыю з нормамі расійскай літаратурнай мовы. У гэты ж час адбываўся ўсё большы моўны зрух сярод носьбітаў беларускай мовы: многія з іх у штодзённым ужытку замянялі беларускую мову расійскай. У цэлым прынята лічыць, што гэтыя працэсы працякалі самастойна, незалежна адзін ад аднаго. Між тым К.Вулард сцвярджае, што могуць існаваць абставіны, пры якіх моўная

канвергенцыя з'яўляецца не толькі паказчыкам, але і дадатковай прычынай моўнага зруху. Пры гэтым яна паклікаецца на Г.Клоса, які пісаў пра “палітычна матываваны працэс”, называючы яго “дыялектызацыяй”. Дыялектызацыя, паводле Клоса, выявілася на прыкладзе трактоўкі галісійскай і каталанскай моў у Іспаніі ў ранні франкісцкі перыяд і яшчэ больш у трактоўцы г.зв. *patois* на поўдні Францыі. “Калі існуе ці можа быць створана дастатковае структурнае падабенства паміж дамінантнай і мінарытарнай мовамі, то гэтае падабенства можа быць выкарыстана, каб пераканаць носьбітаў мінарытарнай мовы ў тым, што іхняя мова з'яўляецца сапсаваным, субстандартным дыялектам і што дамінантная мова з'яўляецца тым стандартным ідыёмам, які яны павінны прыняць як свой” (Woolard 1989:357). У эпоху “развітога сацыялізму” кадыфікацыйная практыка беларускай мовы была скіраваная на збліжэнне беларускай мовы з расійскай – і тым самым яна садзейнічала “дыялектызацыі” беларускай мовы, яе ўспрыманню ў якасці пэўнай адмены расійскай мовы.[33] Сучасныя носьбіты беларускай мовы, падобна, хацелі б ухіліцца перспектывы лічыцца носьбітамі дыялекта і ў сувязі з гэтым яны часта аддаюць перавагу формам, нятоесным з расійскай мовай. Аднак з розных прычын актыўны і мэтанакіраваны антырасійскі пурызм у беларускай сітуацыі ствараў бы многія складанасці. Таму пакуль у беларускай мове больш лёгка пашыраюцца і ўспрымаюцца тыя інавацыі, якія або ў меншай ступені закранаюць пісьмовую форму мовы (параўн. у гэтых адносінах надзвычай хуткае ўзвышэнне беспрэцэдэнтных “негістарычных” формаў дзеепрыметнікаў з націскам на 2-м ад канца складзе) або ахопліваюць колькасна нязначныя групы слоў (параўн. стойкасць у супастаўленні з лексічнымі марфалагічнымі формаў).[34]

Выкладчыкі-беларусісты, роля якіх у магчымай кадыфікацыі новых з'яў магла б быць асабліва важнай, арыентуюцца, падобна, перадусім на “стабільную” норму ранейшых гадоў. Разам з тым за рэдкім выключэннем яны не схільны ставіцца да новых з'яў асабліва адмоўна. Можна не сумнявацца, што калі б манаполія на кадыфікацыю не знаходзілася ў руках Інстытута мовазнаўства, то сучасная кадыфікаваная норма была б трохі іншай. Прынамсі, факты даволі непадобнага стаўлення да формаў *функцыянаваць, тэлефанаваць, аповед, напоі, імпрэза, выступоўца, улётка* і інш. у асяроддзі выкладчыкаў-беларусістаў, з аднаго боку, і ў Інстытуце мовазнаўства, з другога, здаюцца нам вартымі ўвагі.

Як і кадыфікатары іншых мінарытарных моў, кадыфікатары беларускай мовы змушаны мець на ўвазе тое, якім чынам той або іншы спосаб кадыфікацыі будзе ўплываць на агульны стан мовы і на магчымасці яе функцыянальнага пашырэння.[35] Новы, вельмі супярэчлівы этап развіцця беларускай літаратурнай мовы ставіць перад беларускімі кадыфікатарамі задачы, з якім яны раней, бадай, не сутыкаліся. Сучаснае функцыянальнае скарачэнне беларускай мовы падштурхоўвае іх арыентавацца на “больш надзейныя”, “шырокавядомыя” нормы ранейшых гадоў. З другога боку, рэальнае ўжыванне, якое пераважае ў тых асяродках, дзе беларуская мова замацавалася, адрозніваецца ад кадыфікаваных нормаў. Гэтае ўжыванне будзе змушаць кадыфікатараў у нейкай ступені ўлічваць

унутрымоўныя змены апошніх гадоў. Якія з сучасных узуальных нормаў змогуць стаць у будучыні кадыфікаванымі, пакажа будучыня.

Заўвагі

1. Артыкул уяўляе сабой дапрацаваную і пашыраную версію публікацыі: Sjarhej Zaprudski. Die Einstellung zu einigen Innovationen der weissrussischen Standardsprache (anhand der Daten einer soziolinguistischen Umfrage) (Wiener Slawistischer Almanach. 2003. Band 52. S. 263 – 280), падрыхтаванай на аснове даклада, прачытанага на канферэнцыі ”Славянскія мовы сёння” (Вена, 4 – 7 кастрычніка 2001 года). Выказваю ўдзячнасць Герману Бідэру, Ганне Кулеш, Галіне Цівановай, Віктару Краснею за прачытанне ранейшай версіі артыкула. Любыя памылковыя сцверджанні, што засталіся ў тэксе, прашу адносіць на мой конт. Выказваю падзяку таксама Генадзю Лаўжалю за статыстычную апрацоўку матэрыялу.

2. У 1997 годзе Л.Шакун сцвярджаў, што ў першай палове 90-ых у беларускай літаратурнай мове адбывалася “бурнае абнаўленне” (Шакун 1997:122). У сваёй працы аб інавацыях у мове беларускіх недзяржаўных выданняў П.Садоўскі піша пра “сапраўдны рой новых з’яў” у беларускамоўнай публіцыстыцы (Садоўскі 2001:222).

3. Іншых славянскіх моў найбольш актыўна абнаўляліся ў 90-ыя гады, падобна, харвацкая і ўкраінская. Паводле С.Бабіча, сучаснаму стану харвацкай мовы ўласцівы “няспынны працэс (лексічных) інавацый” (гл.: Škiljan 2000:6). Тая акалічнасць, што ў апошнія гады нормы ўкраінскай літаратурнай мовы даволі значна расхісталіся, паслужыла падставай для ўключэння ў падрыхтаваны ў Кіеве ў 1997 годзе праект закона “Аб развіцці і прымяненні моў ва Украіне” наступнай нормы: “Адзінай формай прымянення дзяржаўнай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця ёсць яе нарматыўная форма. У працэсе прымянення дзяржаўнай мовы адступленні ад яе нарматыўнай формы з’яўляюцца недапушчальнымі”. Украінскія мовазнаўцы схільны лічыць такі падыход “надзвычай актуальнай засцярогай для сучаснай моўнай практыкі” (Тараненко 2001:7).

3. Падобныя падзелы існуюць і сярод лінгвістаў іншых краін. Напрыклад, О.Улічны выдзеліў у стаўленні чэшскіх лінгвістаў да літаратурнай мовы 3 пазіцыі. Адны лінгвісты адносяцца да літаратурнай мовы ліберальна, нават абьякава, другія ўлічваюць функцыянальную спецыфіку моўных сродкаў, а трэція аддаюць перавагу падыходам тыпу моўнай інжынерыі, пры якіх функцыянальная спецыфіка моўных сродкаў не ўлічваецца (Уліchný 1996:62).

4. І.Лепешаў (1999:82) звяртае ўвагу на тое, што лексема выстава можа адначасова кваліфікавацца і як словаўтваральны неалагізм, і як запазычанне з польскай мовы.

Што да ацэнкі слова *выстава*, то можна назіраць цікавую эвалюцыю ў А.Лукашанца. У 1994 годзе ён сцвярджаў, што, паколькі яно з'яўляецца “прамым” запазычаннем з польскай мовы, то яго ўжыванне ў беларускай мове нельга растлумачыць “ніякімі аб'ектыўнымі прычынамі і патрэбамі моўнай практыкі” (Лукашанец 1994а:77). Аднак у 2000 годзе слова *выстава* аказалася ўключаным у падрыхтаваны з удзелам А.Лукашанца словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. На працягу 1994 – 1998 гадоў А.Лукашанец перагледзеў таксама свае адносіны да формы *выступоўца* (*выступовец*). У 1994 годзе ён крытычна пісаў пра гэтую форму як пра “адступленне ад словаўтваральных норм” (Лукашанец 1994б:518), а ў 1998 годзе – нейтральна, у сувязі з гаворкай пра “пашырэнне спалучальнасці некаторых словаўтваральных фармантаў з асновамі розных часцін мовы” (Лукашанец 1998:25).

5. Натуральна, у працэсе ўключэння або няўключэння таго ці іншага слова ў лексічны склад літаратурнай мовы беларускія лінгвісты выкарыстоўваюць больш шырокі набор аргументаў, чым прадстаўлена намі вышэй. Пры гэтым кваліфікацыя якога-небудзь слова як паланізма не абавязкова будзе ацэньвацца адмоўна, бо, на думку некаторых мовазнаўцаў, у беларускай лінгвістыцы існуе патрэба “вызваліцца ад ідэалагічнай зашоранасці ў дачыненні да заходнеславянскіх моваў” (Сцяцко 2002:25). З другога боку, нярэдка бывае, калі адны і тыя ж моўныя з'явы адна частка аўтараў называе (нейтральна або адабральна) “уласнымі наватворамі”, а другая (неадабральна) – “штучнымі наватворамі”.

6. У палемічным запале А.Падлужны (1997:79) кваліфікаваў лексемы *напрыканцы, аповед, параза, імпрэза, выступовец / -оўца* як... экзатызмы. Нелінгвіст Ул.Жыгімонт у 1992 годзе назваў словы *жытло, выстава, прывілея, радовішча* “абразлівымі”. Між тым тры з гэтых лексем зафіксаваны ў 5-томным Тлумачальным слоўніку беларускай мовы (далей – ТСБМ)!

7. Паводле Э.Хаўгена (1975:442), да XIX ст. нарматыўнай (г.зн. прэскрыптыўнай) была ўся лінгвістыка. Сярод іншага аўтар спасылаецца на меркаванне шведскага мовазнаўца Э.Тэгнера, датаванае 1874 годам, згодна з якім задачай мовазнаўцаў ёсць “не прадпісваць мове законы, а апісваць іх”. Адначасова Хаўген зазначае, што мяжа паміж прэскрыптыўнай і дэскрыптыўнай лінгвістыкай цяжкаўлоўная.

Апошнім часам праблема прэскрыптыўнага *resp.* дэскрыптыўнага падыходу актыўна абмяркоўваецца ў славацкай лінгвістыцы. Гл.: Ondrejovič 1998; Horecký 1998.

У сучасным мовазнаўстве ў дачыненні да моцных моў дэскрыптыўны падыход яўна пераважае над прэскрыптыўным. П.Сгал сцвярджае, што дэскрыптыўны падыход рэалізуецца “ў большасці развітых краін” (Sgall 1996:56).

У беларускай лінгвістыцы ў розных сваіх публікацыях А.Жураўскі спасылаецца на вядомае меркаванне расійскага вучонага А.Шахматава, які выказваў недаўменне з нагоды таго, што навуковыя ўстановы замест паказваць, як гавораць “асмельваліся б вызначаць, як трэба гаварыць” (гл., напрыклад: Жураўскі 1988:14). Гэтая акалічнасць, аднак, зусім не перашкаджае самому А.Жураўскаму ў ягоных працах апошніх гадоў настойліва вызначаць, менавіта як трэба пісаць і гаварыць. Пагарду да думкі Шахматава можна бачыць і ў тым, што ў адной са сваіх публікацый А.Жураўскі ўхвальна паклікаецца на меркаванне, выказанае на пачатку 70-ых на старонках часопіса “Вопросы языкознания”, паводле якога асноўнае прызначэнне дзейнасці лінгвістаў і мовазнаўчых устаноў палігае ў тым, каб “падтрымліваць стабілізацыю літаратурнай мовы” (гл.: Жураўскі 1998:15). Але

ж падтрымліваць стабілізацыю літаратурнай мовы, бадай, немагчыма без таго, калі навуковая ўстанова не будзе вызначаць, як трэба пісаць і гаварыць!

8. Параўн. у гэтым плане сімптаматычныя назвы артыкулаў Пітэра Джона Мэё (1982) і Поля Вэкслера (1979, 1985).

9. Адна анкета (з групы ПКБ) была анулявана. У ёй рэспандэнт, балгарын, паводле самаатэстацыі, з сярэднім веданнем беларускай мовы (які, аднак, не залічваў сябе да носьбітаў мовы) ва ўсіх прысвечаных стаўленню пытаннях анкеты выбраў толькі першыя з прапанаваных варыянтаў адказы.

10. Сярэдні ўзрост выкладчыкаў БДУ складаў 39 гадоў, выкладчыкаў БДПУ – 40. У БДУ назвалі роднай беларускую мову 68 % выкладчыкаў, у БДПУ – 81 %. У БДУ 95 % выкладчыкаў сцвердзілі, што яны (вельмі) часта карыстаюцца беларускай мовай, у БДПУ так зрабілі 85 %.

11. Веданне беларускай мовы ў асяроддзі выкладчыкаў саступае, аднак, задэклараванаму веданню ў групе БАЖ. Так, на (вельмі) добрае веданне беларускай мовы паказалі ў групе выкладчыкаў БДУ 95 %, сярод выкладчыкаў БДПУ – 90.5 %, а ў групе БАЖ – 100 %.

12. Як на прыклад “некананічных” падыходаў да кадэфікацыі беларускай мовы можна спаслацца на вучэбны дапаможнік па беларускай мове для замежных навучэнцаў “Гаворым па-беларуску” пад рэдакцыяй Л.Сямешкі, складзены у 1999 годзе выкладчыкамі кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ. У ім сустракаюцца формы *тэлефанаваць, датэлефанавацца, апавядаць, распавядаць, выступоўца, камп’ютар, гасціўня, вітальня, лецішча, акторка, гарбата* і інш.

13. Яшчэ больш сурова да інавацый канца 80-ых – пачатку 90-ых ва ўкраінскай мове ставяцца ўкраінскія камуністы. У праграму КПУ ўключана спецыяльнае палажэнне пра нармалізацыю украінскай літаратурнай мовы шляхам ачышчэння яе ад неўласцівых ёй “моўных элементаў заходняй украінскай дыяспары” (гл.: Тараненко 2001:12).

14. Асобныя пункты апытальніка можна кваліфікаваць як інавацыі з пэўнай умоўнасцю. Так, слова *гарбата* ў ХХ стагоддзі ўвесь час з большай ці меншай інтэнсіўнасцю ўжывалася ў беларускай мове. У 30 – 50-ыя гады яно было пераведзена ў разрад пасіўнай лексікі, аднак з 80-ых яго ўжыванне актывізавалася. Не з’яўляючыся інавацыяй у прамым сэнсе гэтага слова, яно тым не менш цікавае як “вечная праблема” беларускай лексікаграфіі. Яшчэ ў класічным рамане беларускай літаратуры, трылогіі “На ростанях”, героі твора Уласюк і Лабановіч абмяркоўвалі, якое слова лепш ужываць у беларускай мове, *чай* ці *гарбата*.

Форма *функцыянаваць* (без суфікса *-ір-*) таксама ўжываецца ў мове як мінімум некалькі дзесяцігоддзяў. Экспансія канчатка *-аў* у формах назоўнікаў жаночага роду множнага ліку фіксавалася даследчыкамі яшчэ ў 1960-ыя гады (Ляксуціна 1966), ужо тады выказваліся меркаванні адносна патрэбы замацавання ў беларускай мове ў формах назоўнікаў роднага склону множнага ліку адзінай флексіі.

15. Пераразмеркаванне ўсходніх і заходніх уплываў на беларускую мову, якое адбываецца ў апошнія гады, не пакідае аб’якавымі некаторых беларускіх мовазнаўцаў. А.Падлужны (1997: 79) не без асуджэння піша, што цяпер “у галіне лексікі ўсё больш выкрышталізоўваецца ў друку тэндэнцыя замены беларускай лексікі, агульнай з лексікай рускай мовы, запазычаннямі з суседніх украінскай або польскай моў”.

16. П.Шуба сцвярджаў, што спроба ў мове сучасных СМІ перавесці дзееспрыметнікі з націскам на 3-м ад канца складзе тыпу *запісаны, напісаны, абкіданы* ў групу дзееспрыметнікаў з націскам на перадапошнім складзе прыводзіць

да таго, што такія формы ўспрымаюцца як “яўныя паланізмы” (Шуба 2000:63). Гэты ж аўтар паведамляў, што такое вымаўленне “часта можна пачуць па радыё, тэлебачанню і нават у студэнцкай аўдыторыі”.

17. Найбольш поўна інавацыі апошніх гадоў апісаны ў: Садоўскі 2001; Bieder 1996; Bieder 2000; Сцяцко 2002; Уласевіч 2002; Беларуская мова 1998. Гл. таксама: Лепешаў 1999; Запрудскі 1999; Кіклевіч, Пацехіна 2000.

18. Усяго такіх выпадкаў у анкеце было два: *даследнік і паседжанне*. Дадзеныя словы можна было б напісаць таксама наступным чынам: *дасьледнік, паседжаньне*. У некаторых анкетах рэспандэнты (з групы БНФ) рабілі адпаведныя выпраўленні.

19. Дзве з паловай гадзіны анкеты знаходзіліся ў рэспандэнтаў БНФ. Апытальнікі былі раздадзены перад паседжаннем сойма БНФ і сабраны праз 20 хвілін пасля завяршэння паседжання.

20. Выказваю падзяку людзям, якія дапамаглі арганізаваць апытанне: Алене Скрыган (ПКБ), Вінцуку Вячорку (БНФ), Уладзіміру Наркевічу (“Звязда”), Вользе Панкратавай і Ілоне Урбановіч (БАЗ).

21. Падтрымку носьбітамі мовы некаторых нетрадыцыйных з’яў можна назіраць не толькі на матэрыяле нашага даследавання. Нам давялося прааналізаваць выкананне ў 2001 годзе студэнтамі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта 4 курса завочнага аддзялення спецыяльнасці “беларуская мова і літаратура” заданняў для кантрольных работ па стылістыцы і культуры маўлення, падрыхтаваных на кафедры сучаснай беларускай мовы Н.Гілевіч. Сярод іншага студэнтам прапаноўвалася “прааналізаваць правамернасць замены” некаторых слоў іх сінанімічнымі адпаведнікамі, пры гэтым у заданнях фігураваў і прыклад *чай – гарбата*. З 23-х прагледжаных намі прац у 17-ці іх выканаўцы безумоўна згадзіліся з абгрунтаванасцю такой “замены”. Яшчэ адзін студэнт падтрымаў выкарыстанне слова *гарбата* ў творах на гістарычныя тэмы – і толькі 5 чалавек не падтрымалі выкарыстання гэтай лексемы ў сучаснай беларускай мове. (Выказваю ўдзячнасць В.Ляшук за магчымасць пазнаёміцца з дадзенымі матэрыяламі.)

Г.Арцямёнак (2001:148) сцвярджае, што ў сучаснай сітуацыі слова *гарбата* актывізуецца ў якасці нейтральнай.

Другое назіранне датычыцца ўжывання студэнтамі і выкладчыкамі філалагічнага факультэта БДУ акцэнтных формаў дзееспрыметнікаў з націскам на перадапошнім складзе. Нашы назіранні 2001 і 2002 гадоў падчас абарон студэнцкіх дыпломных прац паказалі, што формы тыпу *напісаны, прачытаны, сказаны, паказаны* ўжываюць далёка не адзінкавыя выкладчыкі (найперш літаратурных кафедраў, але і моўных таксама) і студэнты. Формы *звязаны, атрыманы* выкарыстоўвалі абодва старшыні Дзяржаўных экзаменацыйных камісій 2001 і 2002 гадоў, чый статус не дапускае магчымасці ўжываць у афіцыйных выказваннях нелітаратурнага вымаўлення ў прынцыпе.

Аслабленасць нормы ў гэтым фрагменце акцэнтнай сістэмы беларускай мовы часам можна назіраць і ў непасрэднай форме. Так, у адным выпадку выкладчыца кафедры замежнай літаратуры, ужыўшы (няправільную) форму *сказана*, тут жа паправілася, ужыўшы форму *сказана*. У другім выпадку, наадварот, выкладчык кафедры гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя, ужыўшы форму *згаданы*, тут жа выправіў сябе сам, сказаўшы: *згаданы*.

Невысокая ступень падтрымкі рэспандэнтамі некаторых “правільных” формаў (напрыклад, *пасяджанне*) міжволі прымушае задумацца пра неэфектыўнасць учыненай да іх кадыфікацыі. Быўшы ўжывальным у 20 – 40-ыя гады, слова *паседжанне* стала адмаўляцца ў 50-ыя і наступныя. У 1951 годзе

У.Юрэвіч адмыслова звяртаў увагу на непрымальнасць у беларускай мове лексемы *пасёджанне* (Юрэвіч 1951). Пачынаючы з 50-ых гадоў перакладныя і тлумачальныя слоўнікі беларускай мовы падаюць толькі форму *паяджэнне* і ігнаруюць *пасёджанне*. Нягледзячы на гэта значная частка рэспандэнтаў аддае перавагу, як выяўляецца, акурат апошняй форме.

22. Паколькі ў групе камуністаў больш за траціну рэспандэнтаў задэкларавалі, што яны слаба ведаюць беларускую мову (у групе БНФ – толькі 6 %), то ёсць сэнс параўнаць дадзеныя кантынгентаў ПКБ і БНФ без уліку тых людзей, якія не ўпэўнены ў сваіх ведах беларускай мовы. Такая працэдура не ўнесла колькі-небудзь значных карэктыў да прыведзеных дадзеных. Аднак выявілася, што тыя рэспандэнты з групы ПКБ, якія лепш ведаюць беларускую мову, больш схільныя да безумоўнай кадыфікацыі слоў *напой*, *аповед* і *каментавань*, чым гэта робяць іх калегі, што ведаюць беларускую мову слаба. З другога боку, камуністы з лепшым веданнем беларускай мовы менш схільныя да кадыфікацыі формаў *даследнік* і *кампутар* у параўнанні з камуністамі, якія ведаюць беларускую мову горш.

23. З падобнай з’явай сутыкаемся і ў некаторых іншых мінарытарных мовах. Так, разглядаючы выкарыстанне носьбітамі ірландскай мовы новых ірландскіх тэрмінаў, О Хогань піша, што тыя носьбіты мовы, якія ведаюць яе горш, схільны ў штодзённым маўленні ўжываць большую колькасць новых ірландскіх тэрмінаў у параўнанні з тымі моўцамі, для якіх ірландская – першая засвоеная мова. На думку аўтара, у такой акалічнасці праяўляецца пашыраная паўсюдна ў больш развітых мовах тэндэнцыя змагацца пры дапамозе ўласных моўных сродкаў з міжнародным навуковым жаргонам. Калі гэта папраўдзе так, мяркуе О Хогань, то недахоп у валоданні мовай мае як негатыўныя, так і пазітыўныя бакі (Ó hÓgáin 1999:132).

24. У дадзеным артыкуле мы трымаемся ў баку ад абмеркавання праблемы двух варыянтаў (стандартаў) беларускай літаратурнай мовы. Адмысловую працу І.Клімава на дадзеную тэму гл. у гэтым жа томе.

25. Параўн. у гэтым плане сімптаматычнае папярэджанне, выказанае ў сувязі з нормаў аксітанскай мовы: “Eine Norm abzulehnen bedeutet zugleich die Negierung der Autonomie einer Sprache” (Lieutard 1999:99).

Сярод славянскіх моў асабліва шырокая варыянтнасць уласціва лужыцкім мовам, параўн.: Michalk 1993. Тым не менш падчас апытання 1992 – 1994 гадоў Э.Врацлаўска выявіла, што сярод лужычан ёсць людзі, якія не прызнаюць гэтай асаблівасці лужыцкіх моў. З 14-ці апытаных ёю лужычан 6 чалавек не прымалі варыянтнасці ў межах літаратурнай мовы (Wroclawska 1997:74-75). Паказальна, што носьбіты функцыянальна значна мацнейшай харвацкай мовы ставяцца да варыянтнасці больш талерантна. Згодна з даследаваннем той жа аўтаркі, з 14-ці апытаных у 1997 годзе харватаў 11 прымалі варыянтнасць у межах харвацкай літаратурнай мовы, а яшчэ 2 чалавекі прымалі варыянтнасць часткова (Wroclawska 1997:77-78).

26. Форма *даследнік* не зусім новая для беларускай мовы, яна адлюстроўвае ўжыванне 1920-ых гадоў. Аднак і ў той, даволі спрыяльны для беларускай мовы час яна мела канкурэнтаў, найперш у выглядзе слова *даследчык*. У “Беларуска-расійскім слоўніку” М.Байковы і С.Некрашэвіча пададзены абедзве формы, а ў іх жа “Расійска-беларускім слоўніку” 1928 года – словы *даследнік* і *бадач*. На ўжыванні ў сучаснай мове формаў тыпу *даследнік*, *перакладнік* асабліва настойваюць некаторыя *выкладнікі* Гарадзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта, вучні

загадніка кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства гэтага ж універсітэта Паўла Сцяцка. Гл., напрыклад: Варановіч 1999.

А.Жураўскі (1988:14) разглядае формы тыпу *даследнік і перакладнік* неадменна ў кантэксце гаворкі пра “эмігранцкія” словы ў беларускай мове.

27. Не фіксуе розніцы ў значэннях слоў *мерапрыемства* і *імпрэза* і Г.Кулеш (1994:44).

Пра тое, што ўжывальная ў мове ўкраінскай эміграцыі лексема *імпрэза* не мела дакладных эквівалентаў у “савецкай украінскай мове”, пісаў Б.Струмынскі (Strumynsky 1980/1981:330,336). Некаторыя ўкраінскія аўтары аспрэчваюць сам факт ужывання ва ўкраінскай мове лексемы *міропрыемства*, эквівалента бел. *мерапрыемства*. Параўн.: “Такого слова не было и нема в українській мові, його наспіх склепали ті, що не знали багатства нашої мови, але хотіли висловити сваю думку по-українському” (цыт. паводле: Moser 2000:197-198).

28. Гэтая несупярэчнасць відаць хоць бы і з таго, што ТСБМ фіксуе прыметнік *выходны* – са значэннем ‘адпраўлены з установы (пра карэспандэнцыю)’.

Форма *выходны* (як і некаторыя іншыя прыметнікі з націскам на корані тыпу *пасеўны, мёрскі, ночны, прывозны, выгодны, вёсёвы, прыводны, тёрфавы*) характарызуе перадусім ужыванне 1920-х гадоў.

Кіклевіч і Пацехіна (2000:99) у якасці несумненнай нарматыўнай формы падаюць *выхадны* і звяртаюць увагу на тое, што форма *выходны* адлюстроўвае выразны польскі ўплыў.

29. Складана меркаваць, наколькі на выбар рэспандэнтаў паўплываў рэпертуар лексем, прапанаваны ў нашай анкеце. Не выключана, што ў нейкай ступені на (негатыўнае) стаўленне рэспандэнтаў магла ўздзейнічаць тая акалічнасць, што ў адпаведным пункце анкеты на першым месцы фігуравала форма *кнігаў*, другая частка якой фармальна супадала з гукапераймальным выклічнікам *гаў!*

30. Параўн. у гэтым плане і тую акалічнасць, што групы рэспандэнтаў, якія непасрэдна звязаны з навучаннем мове (выкладчыкі і студэнты), намнога больш скептычныя да прызнання формаў з канчаткамі *-аў* абавязковымі ў параўнанні з іншымі рэспандэнтамі.

31. Формы з *-аў* як альтэрнатыўныя формам з нулявым канчаткам выклікаюць рэзкі пратэст з боку некаторых мовазнаўцаў. У 1997 годзе дацэнт БДУ Марыя Карповіч паведаміла, што “апошнім часам намаганні навукоўцаў спынена ў тэлевізійным маўленні паглынальная тэндэнцыя да канчатка *-аў* (*кнігаў, справаў, гадзінаў, хвілінаў, газетаў, дзёнаў* і інш.), якая пачала набываць разбуральны для граматычнай сістэмы характар” (Карповіч 1998:181).

Падобна, аднак, для некаторых рэдактараў формы на *-аў* здаюцца цалкам прымальнымі. У апублікаванай у 2001 годзе ў 5 томе гарадзенскага “Гістарычнага альманаха” (рэдактар – Аляксандар Краўцэвіч) “Памятцы аўтарам” выказана рэкамендацыя “выкарыстоўваць поўныя формы беларускіх словаў, напрыклад, пісаць *краінаў*, не *краін*, *адносінаў*, не *адносін*”.

32. У гэтым плане абагульняльнае сцверджанне, згодна з якім існае “інавацыйная норма ў цэлым не абапіраецца на рэальную маўленчую практыку” (Кіклевіч, Пацехіна 2000:94), на нашу думку, недастаткова абгрунтаванае; прынамсі яно павінна было б пацвярджацца пры дапамозе канкрэтнага матэрыялу.

33. Як вядома, з такім падыходам пагаджаліся не ўсе. Л.Выгонная піша, што арыентацыя моваведаў на расійскую мову ў выніку прывяла да “раз’яднанасці

намаганняў пісьменніцкіх, выдавецкіх кадраў, з аднаго боку, і навукова-лінгвістычных, з другога” (Выгонная 1998:129).

34. Наша выснова ў нейкай меры сугучная меркаванню старонняга, але вельмі праніклівага, назіральніка – нямецкага славіста Роланда Марці. У сваім дакладзе, прачытаным ў ліпені 2002 года ў Мінску на Міжнародным сімпозіюме “Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі”, ён, з аднаго боку, выказаўся за адклад правапіснай рэформы беларускай мовы, затое падтрымаў паступовае “ачышчэнне” слоўніка. Гл: Marti 2003:190 і беларускамоўную версію дадзенай працы ў гэтым томе.

35. Адносна аксітанскай сітуацыі Лётар (1999:99) тлумачыць, што “*der Linguist seine Rolle zu spielen hat, nicht etwa indem er seine Vorstellungen aufzwingt, sondern indem er vernünftige Lösungen anbietet, d.h. neutrale, leicht sozialisierbare Wörter*” (выдзелена мной. – С.3.). У дачыненні да лексікаграфічных намераў, паводле Лётара (1999:100), “*die Aufgabe der normativisation (выдзелена аўтарам. – С.3.) leisten, d.h. eine Aufgabe, die Kodifizierung und normative Auswahl beinhaltet und damit zur “Normalisierung” der sprachlichen Situation beiträgt*”. Характарызуючы праблемы кадыфікацыі і нармалізацыі каталанскай мовы (пад нармалізацыяй у Каталоніі разумеецца паляпшэнне моўнай сітуацыі да ўзроўню нармальнай), Аргэнтэр (2000:99) сцвярджае, што “*der Erfolg der Kodifikation und die Stabilität der Normsprache zur Bedingung sine qua non für den Erfolg der Normalisierung werden*”.

Літаратура

Арцымёнак 2001: Арцымёнак Г. Беларуская-польскае лексічнае ўзаемадзеянне на сучасным этапе // Беларуская мова: Шляхі развіцця, кантакты, перспектывы; Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый». Мн., 2001. С. 145-149.

Бардовіч і інш. 2000: Бардовіч А., Круталевіч М., Лукашанец, А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мн., 2000.

Баханькоў 1992: Нашым чытачам адказвае доктар філалагічных навук Арцём Баханькоў // Звязда. 17 студзеня 1992 года.

Беларуская мова 1998: Беларуская мова / Red. nauk. A. Lukašanec, M. Prigodzič, L. Sjameška. Opole, 1998.

Бідэр 1998: Бідэр Г. Шляхі развіцця лексікі беларускай літаратурнай мовы // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22-24 кастрычніка 1997 г.). Мн., 1998. С. 5-9.

Варановіч 1999: Варановіч В. Праблема асабовых назоўнікаў у беларускай мове // Гармонія беларускага слова. Падручныя нарысы для журналістаў. Гродна, 1999. С. 29-34.

Выгонная 1998: Выгонная Л. Беларуская літаратурная вымаўленне // Беларуская мова / Red. nauk. A. Lukašanec, M. Prigodzič, L. Sjameška. Opole, 1998. С. 105-147.

Жураўскі 1988: Жураўскі А. Беларуская савецкая мовазнаўства: здабыткі, праблемы, шляхі развіцця // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1988. № 2. С. 9-15.

Жураўскі 1998: Жураўскі А. Дэструктыўныя ўхілы ў сучаснай беларускай мове // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22-24 кастрычніка 1997 г.). Мн., 1998. С. 12-15.

Запрудскі 1999: Запрудскі С. Варыянтнасць у беларускай літаратурнай мове // IV летні семінар беларускай мовы, літаратуры і культуры: 5.07 – 19.07.1999; Лекцыі. Мн., 1999. С. 20-26.

Карповіч 1998: Карповіч М. Сродкі масавай інфармацыі ў станаўленні моўнай нормы // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22-24 кастрычніка 1997 г.). Мн., 1998. С. 179-182.

Кацапаў 2002: Кацапаў Л. *Выстаўка – слова на цвёрдым грунце* // Настаўніцкая газета. 5 студзеня 2002 года.

Кіклевіч, Пацехіна 2000: Кіклевіч А., Пацехіна А. Беларуская літаратурная норма: дынаміка і інавацыі (па матэрыялах сучаснага беларускага друку) // *Slavia Orientalis*. 2000. № 1 (Roczn. XLIX). С. 93-105.

Кулеш 1994: Кулеш Г. Папаўненне беларускай лексікі шляхам запазычвання // *Веснік БДУ*. Серыя 4. 1994. № 2. С. 42-46.

Лепешаў 1999: Лепешаў І. Новыя словы апошніх гадоў // *Роднае слова*. 1999. № 2. С. 77-85.

Лукашанец 1994а: Лукашанец А. Мова Купалы – жывая мова // *Беларуская думка*. 1994. № 4. С. 73-78.

Лукашанец 1994б: Лукашанец А. Словаўтваральныя нормы // *Беларуская мова*. Энцыклапедыя. Мн., 1994. С. 518-519.

Лукашанец 1998: Лукашанец А. Актыўныя працэсы ў сучасным беларускім словаўтварэнні // *Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Мінск, 22-24 кастрычніка 1997 г.). Мн., 1998. С. 19-27.

Лукашанец 2000: Лукашанец А. Сацыялінгвістычныя аспекты моўных арыентацый білінгваў // *Язык и социум*. Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Мн., 2000. С. 70-73.

Ляксуціна 1966: Ляксуціна З. Да пытання нармалізацыі форм назойнікаў роднага склону множнага ліку // *Філолагічны зборнік*. Матэрыялы навуковай канферэнцыі. Мн., 1966. С. 157-162.

Падлужны 1996: Падлужны А. Хто стварае моўны хаос? // *Беларуская думка*. 1996. № 8. С. 181-184.

Падлужны 1997: Падлужны А. *Мова і грамадства*. Мн., 1997.

Садоўскі 2001: Садоўскі П. Інавацыі 90-х гадоў у мове беларускіх недзяржаўных выданняў // *Беларуская мова: Шляхі развіцця, кантакты, перспектывы; Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый»*. Мн., 2001. С. 222-234.

Сцяцко 1994: Сцяцко П. Выстава... натуральнае ў беларускай мове слова // *Роднае слова*. 1994. № 1. С. 31-33.

Сцяцко 2002: Сцяцко П. *Культура мовы*. Мінск, 2002.

Тараненко 2001: Тараненко О.О. Украінська мова і сучасна мовна сітуацыя в Украіні // *Мовознаўства*. 2001. № 4. С. 3-19.

Уласевіч 2002: Уласевіч В. Лексічныя працэсы ў беларускай мове 90-х гадоў XX стагоддзя. Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Мн., 2002.

Хауген 1975: Хауген Э. *Лінгвістыка і языковае планіраванне* // *Новае в лінгвістыке*. М., 1975. Вып. VII. С. 441-472.

Шакун 1997: Шакун Л. Моўныя арыенціры і словаўтваральны працэс // *Беларусь паміж Усходам і Захадам*. (= *Albaruthenica*. Том 6. Частка 2). Мн., 1997. С. 118-122.

Шуба 1997: Шуба П. Польскі ўплыў на мову беларускіх сродкаў масавай інфармацыі // *Роднае слова*. 1997. № 10. С. 65-82.

Шуба 1998: Шуба П. Маўленчая стыхія і патрэбнасць нармалізацыі // *Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Мінск, 22-24 кастрычніка 1997 г.). Мн., 1998. С. 217-219.

Шуба 2000: Шуба П. Дзееспрыметнікі ў мове сродкаў масавай інфармацыі // *Язык и социум*. Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Мн., 2000. С. 61-63.

Юрэвіч 1951: Юрэвіч У. Да пытання вымаўлення (Аб нармалізацыі вымаўлення ў беларускай мове) // *Літаратура і мастацтва*. 26 мая 1951 года.

Argenter 2000: Argenter J. A. Kodifikations- und Normalisierungsprozesse: Wechselverhältnisse und Widersprüche // *Grenzgänge*. 2000. № 14 (7. Jahrgang). S. 96-115.

Bieder 1996: Bieder H. Normprobleme der weissrussischen Standardsprache: Tendenzen der Russifizierung und Weissrussifizierung // *Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen, Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart* / Hrsg. I. Ohnheiser. Innsbruck, 1996. S. 115-128.

Bieder 2000: Bieder H. Die weissrussische Standardsprache am Ende des 20. Jahrhunderts // Sprachwandel in der Slavia. Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert / Hrsg. L.N.Zybatow. Teil 2. Frankfurt am Main etc., 2000. S. 653-664.

Bieder 2003: Bieder H. Культура речи: Восточнославянские языки. Словообразование и культура языка // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Słowotwórstwo/Nominacja / Red. I.Ohnheiser. Innsbruck, Opole, 2003. S. 359-373.

Horecký 1998: Horecký J. Ciele a metódy preskriptívnej jazykovedy // Sociolinguistica slovac. 1998. № 3. S. 61-64.

Lieutard 1999: Lieutard H. Modernisierung des okzitanischen Wortschatzes: Die Norm als Prüfstein // Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional- und Minderheitensprachen / Hrsg. G.Spieß. Tübingen, 1999. S. 95-110.

Marti 2003: Marti R. Don't Leave Your Language Alone! The Importance of Language in the Development and the Preservation of National Identity for Slavonic Peoples // Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі. Матэрыялы Міжнароднага сімпозіума (у 2-х кнігах). Мінск, 9-10 ліпеня 2002 г. Кніга 1. Мінск, 2003. С. 176-190.

Mayo 1982: Mayo P.J. The Byelorussian language: its rise and fall and rise... // Papers in Slavonic Linguistics. 1. / Ed. F.E.Knowles, J.I.Press. Birmingham, 1982. P. 163-184.

Michałk 1993: Michałk F. Wyniki badań socjolingwistycznych przeprowadzonych na łuzyckim obszarze dwujęzycznym w 1987 roku // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. 31. S. 147-160.

Moser 2000: Moser M. Koexistenz, Konvergenz und Kontamination ostslavischer Sprachen in Weißrußland und in der Ukraine // Zeitschrift für Slawistik. 2000. № 2 (Band 45). S. 185-199.

Ó hÓgáin 1999: Ó hÓgáin É. Technical Terminology in Twentieth Century Irish // Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional- und Minderheitensprachen / Hrsg. G.Spieß. Tübingen, 1999. S. 121-133.

Ondrejovič 1998: Ondrejovič S. Sociolingvistický vs. "normativistický" pohľad na jazyk // Sociolinguistica slovac. 1998. № 3. S. 54-60.

Sgall 1996: Sgall P. Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost // Spisovnost a nespisovnost dnes. Brno, 1996. S. 53-58.

Struminsky 1980/1981: Two variants of modern Ukrainian // Ricerche slavistiche. 27-28. Roma, 1980/1981. P. 325-349.

Škiljan 2000: Škiljan D. From Croato-Serbian to Croatian: Croatian linguistic identity // Multilingua. 2000. № 1/2 (Vol. 19). P. 3-20.

Uličný 1996: Uličný O. Čeština devadesátých let dvacátého století // Spisovnost a nespisovnost dnes. Brno, 1996. S. 59-63.

Wexler 1979: Wexler P. The Rise (and Fall) of the Modern Byelorussian Literary Language // The Slavonic and East European Review. 1979. № 4 (Vol. 57). P. 481-508.

Wexler 1985: Wexler P. Belorussification, Russification and Polonization Trends in the Belorussian Language 1890-1982 // Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future / Ed. I.Kreindler. Berlin – New York – Amsterdam, 1985. P. 37-56.

Woolard 1989: Woolard K. Language convergence and language death as social processes // Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death / Ed. N.Dorian. Cambridge, 1989. P. 355-367.

Wrocławska 1997: Wrocławska E. Socjolingwistyczne aspekty języka inteligencji małych i dużych słowiańskich grup etnicznych (na przykładzie Łużyczan i Chorwatów) // Bulletin de la société polonaise de linguistique. 1997. Fasc. LIII. P. 71-79.